

Petrik Béla

AZ ŐRZŐ HALÁLHÍRÉRE

In memoriam Borbándi Gyula (1919–2014)

1988-ban, huszonhárom évesen védtem meg a budapesti jogi karon a népi mozgalom politikatörténetéről szóló szakdolgozatomat, közel öt évtized múltán ott, ahol az akkori legfőbb példaképem és „tanárom”, Borbándi Gyula végzett. Sem a témaválasztásom, sem a választott tárgyam feldolgozása nem volt szokványos, vagy ha pontosabban akarok fogalmazni, szinte példa nélküli volt. Ekkor már évek óta legfontosabb irodalmam egy nyugati emigrációból lopva hozzám került kötet, Borbándi *A magyar népi mozgalom* című munkája (Gombos Szabó Dezső monográfiája mellett), amely 1983-ban Püskínél jelent meg New Yorkban, s amely akkoriban itthon még zárolt irodalomnak számított. Ez a könyv vezetett el és nyitott kaput a száműzött magyarság legfontosabb szerzőinek a népi mozgalom történetét leíró, feldolgozó munkáihoz, Kovács Imre, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Gombos Gyula tanulmányaihoz, könyveihez, és az Új Látóhatár folyóirathoz. Persze mindez itthon nem volt hozzáférhető, egy-két kötetet el-el lehetett csípní már a Központi Antikváriumban, így rendszerezett megismerésükhöz további segítséget kellett kérnem. Ezt Kulin Ferencről kaptam meg, akinek hivatalos egyetemi ajánlásával a fiatal jogász egyetemista bejuthatott a Széchényi Könyvtár zárt anyagok tárházába, ahol szigorú rend szerint megismerhettem a folyóirat teljes anyagát, a Borbándi-könyvben s más nyugati magyar irodalmat feldolgozó kötetekben megjelölt szerzők munkáit. Ma is emlékszem arra a szellemi izgalomra, amely a nyolcvanas évek közepén elfogott a Látóhatár, Új Látóhatár példányait forgatva, egy egészen újszerű, szokatlan megvilágítású szellemi világba engedve bepillantást. Önkéntelen mosolyogtam, amikor Kovács Imre, Szabó Zoltán vagy Cs. Szabó, Gombos Gyula, Borbándi Gyula tanulmányait, esszéit, okfejtéseit, gondolatfutamait, történeti és forrásértékű – az addigi hazai, erősen egyoldalú, jellemzően negatív értékítéletet tartalmazó nézőponttól eltérő – feldolgozásait, elemzéseit, visszaemlékezéseit olvastam, nemcsak a szorosán vett népi mozgalom történetéről, de a 20. századi magyar irodalmi-kulturális életéről, vitákról és politikai eseményekről is. Revelációként hatottak a Magyarországon megjelent történelmi munkákhoz képest, s egy olyan világra nyílt rálátásom, ha szűken is, amely számomra addig szinte teljesen ismeretlen volt, ugyanakkor sokkal inkább kifejezte saját gondolataimat, mint az addig tanultak. Ez volt az én igazi egyetemi történelemkurzusom, egyedül, a könyvtár hátsó, zárt osztályán, ahová – bár erről fogalma sem lehetett, csak évek múlva mesélhettem el neki – Borbándi vezetett el. Szakdolgozatom ezért nem illeszkedett az addigi jellemző politikatörténeti dolgozatok sorába, hiszen én már a Borbánditól és a többiekől látott nézőpontot ütköztettem a hazai marxista vagy éppen baloldali radikális-liberális tudományos vagy olykor elfogult és vádaskodó, de mindenképpen megbélyegző tálalással szemben, kisinasként M. Kiss Sándor vagy N. Pál József árnyékában.

Ezt a szellemi találkozást követte a nyolcvanas évek végén a személyes találkozás, amikor Borbándi a rendszerváltás közeledtével haza-hazalátogathatott, előadásokat tarthattott. Már nem emlékszem, hogy hol és mely előadása szünetében óvakodtam hozzá, félve és tartózkodással, de megismerkedésünket követően szinte valamennyi hazai előadásán jelen voltam, s élveztem támogató barátságát. Ennek volt első, számomra meghatározó bizonyítéka, hogy segítségével, az itthoni sorozatos elutasítások után dolgozatom egy hosszabb fejezete Münchenben, az Új Látóhatárban megjelenhetett 24 éves koromban, úgy, hogy addig komolyabb, számon vehető írásomat sem publikálhattam itthon. Azaz Borbándi Gyula egy teljesen névtelen szerzőt vállalt fel, s lett így a folyóirat írói debütálásom színhelye. Borsody Imrével, Határ Győzővel, Czigány Lóránttal, Sztáray Zoltánnal, s a szerkesztőkkel, Molnár Józseffel és Borbándi Gyulával kerültem egy számba, amely, mint később kiderült, irodalomtörténeti jelentőségű lett, hiszen a negyven esztendő megélt folyóirat ekkor jelent meg utoljára. S hogy ebben a számban nekem is helyet szorított Borbándi, az talán azt is mutatja, hogy munkám és bemutatásom számára is jelentőséggel bírt.

Ezt a megkülönböztetett figyelmet, törődést és feltétlen barátságot kaptam tőle, aki majd négy és fél évtizeddel volt idősebb nálam, nemhogy az apám, de a nagyapám lehetett volna. Magával ragadó volt az a fiatalos gondolkodásmódja, problémaérzékenysége, amely beszélgetéseinket jellemezte, sokszor szinte megszégyenültem ismertem fel, hogy gondolkodása egyes kérdésekben fiatalabb és nyitottabb volt az enyémnél. Sokat segített tanácsaival, a Kőfaragó utcai lakásban, ahol mindig a gangon várt, a vendég elé sietett, sokszor órákig firtatta egyes írásaim értelmét, mondandóját, csiszolta, javította, támogatta szövegeimet. Számos olyan nézőponttal segítette választott témám megértését és felderítését, amelyet csak az események résztvevője tudhatott s könyvekből, tanulmányokból nem volt kiolvasható, mégis alapvetően befolyásolhatta az eseményeket. Számos szerzőre, Nyugaton megjelent munkára hívta fel a figyelmem, amelyeket megismerésre javasolt, az elsők egyikeként például az Erdélyi Józsefről publikáló Szamosi Józsefet. Életem egyik legfontosabb ajándékát is neki köszönhettem, amikor a kétezres évek fordulóján egy müncheni látogatásunk alkalmával, az ebéd után sejtelmesen invitált az Oberführingen utcai lakás pincéjébe, ahol két óriási dobozba az Új Látóhatár nekem összeállított közel teljes folyama volt összecsomagolva.

*

Borbándi Gyula a népi mozgalom kiemelkedő, a nagy parasztpárti generáció talán utolsó alakja volt, akinek július 23-án bekövetkezett halálával az eszmetörténet, a magyar folyóirat-kiadás, a magyar emigráció egy szakasza végleg lezárult.

1919-ben Budapesten, munkáscsaládban született. 1942-ben szerzett államtudományi doktorátust a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Egyetemi évei alatt a Széchenyi Szövetség alelnöke. Parasztpárti politikusként 1941 és 1949 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztviselője (1942–1945 között három évig szolgált a hadseregben). 1949-ben, Kovács Imre parasztpárti politikus, a harmadik út legmarkánsabb

képviselőjének példáját követve, a várható letartóztatás elől elmenekült Magyarországról. Két évig Svájcban szállodai alkalmazottként, majd 1951-től 1984-ig Gyulai Ernő néven a Szabad Európa Rádió munkatársaként, 1979–1984 között a magyar osztály helyettes igazgatójaként dolgozott. 1950-től, a Látóhatár – majd később Új Látóhatár – alakulásától a megszűnéséig főmunkatársa, felelős szerkesztője, mentora és életben tartója. 1970–1980 között a Hontalan Írók PEN-központjában a német nyelvterület alelnöke. 1991 óta a müncheni Ungarn-Jahrbuch szerkesztőségének tagja. A Hitel folyóirat szerkesztőbizottságának alapításától, 1992 óta a Magyar Szemle szerkesztőbizottsági tagja. Szinte valamennyi emigráns magyar újságban, kiadványban publikált, szerkesztőként és szerzőként számos kiadvány résztvevője, a nyugati magyarság konferenciáinak állandó meghívottja és előadója. Számos kötete nélkülözhetetlen forrásmunka, az egyetemes magyar irodalom- és szellemi történet maradandó darabja. A rendszerváltás után kitüntették a Magyar Művészetért Díjjal, a Pro Cultura Hungaricával és a Magyar Érdemrend Középkeresztjével, 1992-ben Bethlen Gábor-díjat, 1995-ben Nagy Imre-émlékplakettet kapott. Széchenyi-díjjal 1999-ben tüntették ki „esszéírói, történeti munkásságáért, a nyugati magyar emigráció kutatásáért”. 2000-ben Magyar Örökség-, 2007-ben Hazám díjban részesült, 2011-ben irodalmi, történeti életműve elismeréseként megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkereszt a Csillaggal (polgári tagozata) kitüntetést.

Borbándi azon nagyformátumú alkotók sorába tartozik, akiknek neve nemcsak a népi mozgalmat, de az egész egyetemes magyarság történelmét és kultúráját fémjelzik, ahogyan Németh Lászlóé, Illyés Gyuláé, Kovács Imréé, Bibó Istváné, Sinka Istváné, Szabó Zoltáné, Kovács Béláé – és a sort hosszan folytathatnánk. Nem szentségtörés nevét a fent felsoroltakéval együtt említeni, hiszen az ő szívós és kitartó munkáján keresztül életművük megbecsültsége is emelkedett, s volt idő, amikor Borbándi „szürke eminenciás” volt azon kevesek egyike, akik fény alá tartották munkáikat. Egy jobb korban, egy jobb helyen az egyik első számú vezetője lehetett volna egy korszerű konzervatív-keresztény pártnak, valószínűleg parlamenti frakcióvezetőként, a párt főtitkársága mellett. Ettől a lehetőségtől a kommunista diktatúra háború utáni gyors bevezetése megfosztotta, de élete és munkássága mégsem volt hiábavaló, még ilyen körülmények között is korszerős és az egész magyarság szempontjából meghatározó jelentőségűnek számít.

A magyar történelmet végigkíséri legjobbaink, a legkiválóbbak kényszerű menekülése a hazából, a börtön és kivégzés helyett az önként vállalt száműzetés. Borbándi Gyula – 1949. januári kényszerű emigrációját követően – a magyar emigráció kiemelkedő tagja volt, élete több szempontból is páratlan és pótolhatatlan teljesítmény. Hihetetlen alázattal és aprólékossággal, pontossággal mérte fel és segítette nyilvánosságra, szervezte és dokumentálta az emigráció szellemi-kulturális életét, amely nélkül a szétszóródott magyarság irodalmi és politikai tevékenysége lényegesen szegényebb és kevesebb volna, számos szereplőjét, a nyugati magyarság életének számtalan eseményét a feledés homálya fedné.

Borbándi Gyula volt az egyik alapítója és kezdetektől az utolsó lapszámgig szerkesztője – Molnár József és Sztáray Zoltán mellett – a Látóhatár, majd az Új Látóhatár című politikai és irodalmi folyóiratnak. Bár az alapítók és szerkesztők, maga Borbándi Gyula is a magyar népi mozgalom elkötelezettje, résztvevője, a folyóirat negyven évfolya-

mán keresztül az egész nyugati magyar emigráció részére biztosított szellemi otthont, a megjelenés egyetlen feltételül a minőséget és az értéket szabva. Az Új Látóhatár negyven esztendeje Borbándi emigrációs életének negyven esztendeje is, a folyóirat sorsa az emigráció kezdeti szakaszától egészen a rendszerváltozásig, 1989-ig összefonódott személyes életével. A folyóirat történetét maga Borbándi írta meg, a tőle megszokott alapossággal a *Nem éltünk hiába* című kötetében. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a háttér-dokumentáció – elsősorban a szerkesztők hatalmas és az egész világra kiterjedő levelezése alapján – ne lenne még bőven kiegészíthető. Az Új Látóhatár más folyóiratokkal és lapokkal együtt ébren tartotta az emigrációban a magyar nyelvű irodalmi életet, s fórumot biztosított a politikai, történeti és irodalomtörténeti írásoknak, figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket. Amikor itthon Németh László, Illyés Gyula vagy Veres Péter a legszigorúbb elhallgattatás alatt álltak, az Új Látóhatár emlékszámokkal, írásokkal tisztelgett előttük. Még ma is meghökkentő a lapszámok hihetetlen szellemi töltése, ma is csodálattal szemlélhetjük a szerkesztők erőfeszítései munkáját.

Borbándi Gyula szinte az indulás pillanatától munkatársa volt a Szabad Európa Rádió (SZER) magyar osztályának, s nyugdíjba vonulásáig ott dolgozott. Ahogyan igaz volt megállapításunk az Új Látóhatárral kapcsolatban, úgy legalább annyira igaz ez a SZER kapcsán is: a rádió mindennapjai Borbándiéi: „Ez a nap [a munkába állás napja] az én életemben is döntő fordultnak és jövőmet befolyásoló eseménynek bizonyult. Egyfelől új korszak beköszöntője volt, amennyiben nemcsak azt látszott véglegesíteni, hogy egyhamar nem térek vissza Magyarországra és hosszabb tartamú emigráció áll előttem, de azt is, hogy hol és milyen formában hasznosíthatom Istentől kapott képességeimet és szüleim áldozatkészsége folytán megszerzett tudásomat.”

Az emigráció egyedülálló és kétség kívül legtermékenyebb krónikása, aki írásaiban és könyveiben dokumentálta és feldolgozta a magyar emigráció történetét, aki minden valamire való alkotót, eseményt, kiadványt megörökített az utókor számára. Alapművek sora kötődik nevéhez, így például *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (EPMSz, Bern, 1985) című közel ötszáz oldalas monográfia, a Hitel kiadásában megjelentetett *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia és az Emigráció és Magyarország – Nyugati magyarok a változás éveiben 1985–1995* (Basel–Budapest, 1996) címűek, valamint az Anyanyelvi Konferencia által megjelentetett, *Emigránsok* (2002) című könyv. Borbándi azonban nemcsak maga írta és dokumentálta az emigráció történelmét, de szerkesztőként, szervezőként a legjobbak írásait is napvilágra segítette. Így születhetett meg a *Nyugati magyar esszéírók antológiája* (EPMSz, Bern, 1986) és a *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája* (EPMSz, Bern, 1987).

Borbándi Gyula szerkesztői és rádiós tevékenysége mellett megírta az egyedülálló és a mai napig a témakört, a magyar történelem és irodalomtörténet egy külön fejezetét legteljesebben feldolgozó kötetét, előbb német nyelven a *Der ungarische Populismus* (1976), majd Bibó István könyvnyi javaslata alapján újra írva *A magyar népi mozgalom történetét* – talán nem véletlenül nem Magyarországon élő szerzőként. Ma is azt gondolom, hogy ezt a könyvet idehaza nem lehetett volna ilyen tisztán, világosan, érthetően megírni, torzításoktól és elfogultságoktól, a felesleges és kényszerű magyarázkodástól mentesen. Ehhez a munkához Borbándi Gyula kellett és az ő száműzetése, pártatlan értékítélete,

így megkerülése nélkül a magyar népi mozgalom történetéről ma sem lehet írni. Ezt a monográfiát egészítette ki a témakört feldolgozó további írásainak gyűjteménye, a *Népiség és népiek* (Püski, 2000), illetőleg az alkotói pályát több önálló kötetnyi írás szegélyezte, mint például az *Ötszáz mérföld* (1989), az *Alkony és derengés, írások a posztmigrációról* (Antológia, 1999), valamint az *Értéktörzés* (Trikolor, 2001).

Mi, magyarországiak – talán tudatlanságból, gögből vagy egyszerűen csak lustaságból –, amikor a magyarságról, szellemről és kultúráról, irodalomról gondolkodunk, hajlamosak vagyunk megfeledkezni a kisebbségi és a száműzetésben élő magyarság teljesítményéről, eredményéről. S így hajlamosak vagyunk elfeledkezni Borbándi Gyuláról is, aki egy nemzedéknyi időn keresztül iránytűként szolgált az egész nyugati emigráció számára. Aki munkásságával, mind szellemiségében, mind színvonalában a magyarság szinte páratlan fórumát hozta létre és tartotta fenn; aki szerkesztői munkásságával földrészeket, generációkat és szellemi irányzatokat kötött össze és szintetizált; aki szerzőként több olyan alapművet, monográfiát írt, amely mások számára egy egész élet munkásságát jelentené; aki az 1945 utáni magyar emigráció történetét oly alázatosan és hiteles aprólékossággal megírta és dokumentálta, akinek munkája nélkül ma már a magyar kultúra e fontos szelete nem lenne teljes egészében megismerhető; s aki erkölcsi tartásával például szolgált nemzedékek sorának. Életéből kiolvasható az a rendkívüli helytállás és a magyarság jóhíréért folytatott küzdelem, az a fáradságos út, amelyet a száműzöttek – a mindennapi megélhetés lehetőségeinek megteremtésén túl – megtettek a magyar nyelv, kultúra, szellem fennmaradásáért és ápolásáért, egy szabad, talán általuk már nem is remélt – sokuk által meg nem élt – független Magyarorszáért.

*

Kapcsolatunk haláláig tartott, készülő könyvéről, az anyaggyűjtés szinte áthidalhatatlan, s most már tudjuk, örökre megoldatlan problémáiról sokat beszélgettünk, az utolsó egy-két találkozásunk már sajnos csak a betegségekről szóltak. Az emigráció ezen záró fejezete most már bizonyosan megíratlan marad. Borbándit ma már senki sem pótolja, az utolsó szemtanú és az események résztvevője elment közülünk. Nemcsak a nagy generációt, a politikában és a száműzetésben küzdőtársait élte túl, Kovács Imrét, Szabó Zoltánt, Cs. Szabó Lászlót, de saját generációját, Gombos Gyulát, Sztáray Zoltánt és az utána jövők egy jelentős részét is. Túlélte mindenkit, így ránk, magyarországi barátaira maradt a feladat, hogy életművét és munkájának jelentőségét felmérjük, értékeljük, és ami ennél is fontosabb, ne hagyjuk kikopni gondolkodásunkból azt a tiszta, világos, egyszerű és megkérdőjelezhetetlen tartást, amit Borbándi Gyula képviselt egész életében. Halálával egy korszak fájdalmasan és visszavonhatatlanul, bizonyosan lezárult. Könyvei most is az asztalomon vannak: felnézek a két polcnyi folyóirat-folyamra és vidám, mosolygós arca tűnik elém.